

**ПОЛЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА ВОЛИНИ У 20-30-ТІ РОКИ
XX СТОЛІТТЯ: СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ
АСПЕКТИ РОБЛЕМИ**

У статті, спираючись на доробок попередників, проаналізовано особливості залучення польського населення Волині у 20-30-ті роки XX століття до політичного та економічного життя в процесі утвердження радянської влади, тоталітарного режиму, колективізації та інших експериментів.

Ключові слова: польська національна меншина, коренізація, Волинь, комсомольці, Мархлевський польський район.

Етнонаціональний розвиток України в умовах відновлення державної незалежності засвідчив актуальність оптимізації регіонального управління, вироблення зваженої внутрішньої політики з урахуванням досвіду і уроків історичного минулого окремих регіонів.

Дослідження особливостей життя польської національної меншини у 20-30-ті роки XX століття важливе тому, що його наслідки дісталися в спадщину незалежній Україні і впливають на характер міжнаціональних відносин у нашій державі.

Без глибокого осмислення сторінок минулого в долі національних меншин в 20-30-х роках XX століття, зокрема й польського населення Волинської губернії, без винесення повчальних уроків з історії неможливо конструктивно розв'язувати сучасні проблеми, прогнозувати й моделювати їх розвиток у майбутньому.

Мета статті полягає в тому, щоб, спираючись на доробок попередників, виявити провідні тенденції суспільно-політичного розвитку та господарської діяльності польського населення Волині.

Відповідно до цієї статті поставлено такі завдання:

- проаналізувати радянську політику щодо польської меншини Волині в 20-30-ті роки XX століття, її місце в здійсненні більшовицьких експериментів у суспільно-політичній та економічній сферах;
- простежити наслідки соціальних перетворень для суспільного життя, господарської діяльності поляків Волині.

На українських етнічних землях з давніх часів проживає польське населення. У Російській імперії поляки, як і українці, перетворилися на поневолену етнічну групу.

Віра поляків у національне відродження посилилася з падінням у Росії монархії. Більшовики, прямуючи до влади, робили ставку на національні меншини, зокрема й на поляків. На початку 20-х років XX століття радянська влада активізує свої дії щодо всього інонаціонального населення. За даними перепису 1926 року, в Україні проживало 476,4 тисячі поляків, з них 86,6 тисяч – у Волинській окрузі. Але, на думку дослідників польської меншини, її чисельність була знижена на 300-400 тис. осіб [1].

У 20-ті роки органи державної влади та партійні комітети приділяли значну увагу роботі серед польського населення із метою залучення його до активної діяльності в будівництві соціалізму та закріплення в його свідомості довіри до радянської влади.

У 1925 році працівники Центральної Комісії у справах національних меншин з метою вивчення умов польського населення виїжджали в місця їх компактного проживання [2, арк. 88 – 115].

Слід зазначити, що певні результати обстежень викликали у влади стурбованість. Особливо це стосувалося політичної орієнтації польського населення, що проживало у прикордонних районах України. Про цей аспект зазначено у звіті Центральної Комісії у справах національних меншин (листопад 1924 – квітень 1925 років): "1) Зовсім не похитнулася за роки революції роль католицького духовенства, що використовувало свій вплив проти Радянської влади ; масове охоплення населення за віковими та статевими групами, релігійними організаціями ...; 2) заляканість та недовіра до Радянської влади як наслідок національного та релігійного гніту в період царизму, що посилюється умовами війни з білополяками, а також досить часто неправильним підходом до населення з боку місцевої влади; 3) національна солідарність бідноти із заможним прошарком (який орієнтується на білу Польщу), що виражається у відмові від розкуркулення, у невходженні в КНС та ін.; 4) відсутність партійних і комсомольських осередків, а також Радянського активу в польських селах" [3, арк 30].

Обстеження свідчили про несприйняття поляками радянської влади, оскільки остання намагалася впливати на етнічні групи, залучаючи їх до соціалістичного будівництва. До того ж більшовики з войовничим атеїзмом виступали проти національних, духовних традицій волинських поляків.

Чимало проблемних ситуацій виникло з такою категорією населення, як українці-католики, які мешкали на території Волині та Поділля. Не могли визначити належність українців-католиків: то їх відносили до польської, то – до української національностей. При створенні польських сільських рад і районів наголошувалося, що вони можуть бути виділені з кількості населених пунктів з абсолютною перевагою польського населення. А населені пункти, де такої переваги не було, повинні залишитись у складі загальних адміністративно-територіальних одиниць із забезпеченням належного представництва польського населення в низових радянських органах.

Секретар ВУЦВК А. Буценко в доповіді "Про виділення однорідних у національному відношенні адміністративно-територіальних одиниць в місцях існування польського населення" наголошував: "У населених пунктах із наявністю так званих українців-католиків намагатися не допускати вимог останніх щодо приєднання до польських сільрад і районів, роз'яснюючи в таких випадках цій групі населення суть такого заходу. У разі сумнівів про національну належність жителів певних поселених пунктів вважати вирішальною ознакою мову, яка використовується в повсякденному побуті"[3, арк. 61].

Колега А. Буценка Н. Черлунчакевич достовірно висвітлив негативні моменти в роботі з етнічними групами. Він стверджував, що досить часто статисти, які вели облік населення самовільно, відносили мешканців того чи іншого населеного пункту не до тієї національності, якою себе вважало саме населення, а до тієї, мовою якої національні меншини краще володіли. Отже, у цьому випадку спостерігається невміння певними владними структурами розмежувати поняття "національність" від поняття "використання мови". За даними, наведеними Н. Черлунчакевичем, офіційні матеріали, що стосувалися висвітлення національного складу колишніх Волинської та Подільської губерній, применшували кількість польського населення, коли визначали національну належність так званих "українців-католиків". Це траплялося тому, що передусім зверталася увага на українську мову, якою розмовляли "католики" [4].

У брошурі "До питання про польське населення Волині" (1925 р.) вказано, що в селах погано розуміли відмінність між національністю та релігією. На запитання: якої національності – від населення бували такі відповіді: "Ми українці-католики", при цьому українцями себе вважали тільки тому, що жили в Україні. Поляками вони вважали тих, хто мешкав у Польщі. "Такого ж погляду, – сказано в зазначеній брошурі, – додержуються, на жаль, також представники місцевої влади, як, наприклад, заява плужанського райвиконкому, у якій поляками вважали лише тих, які недавно приїхали з Польщі"[4, с. 111]. Н. Черлунчакевич зазначає встановлення комісією того,

"що посеред населення цих округ існували "різні градації" в національному відношенні, в залежності: 1) від ступеня національної свідомості: а) поляки; б) більш-менш українізовані поляки, які прагнуть зараз відродити польську мову в побуті й г) українці; 2) від переваги використання польської та української мови в побуті: а) ті, що послуговуються тільки польською мовою; б) ті, які використовують дві мови: польську й українську; в) ті, які послуговуються українською мовою всюди, крім релігійних обрядів та 3) від походження населення (дрібна шляхта, мазури, сім'ї польсько-українські)" [4, с. 111].

Часто-густо польське населення боялося визнавати себе за таке, тому що на це були певні причини. Передусім, незаперечним є той факт, що частини Червоної Армії змішували польську армію з поляками Волині. Звідси заляканість, приховування знань польської мови й належності до польської нації.

З результатів обстежень місць компактного проживання польської людності постала проблема з точними підрахунками цієї національної меншини. Цьому заважали наслідки громадянської війни, серед них – заляканість та страх поляків виявити свою національність, а також – їх двомовність; змішаність понять "поляк" і "католик", наявність так званих "українців-католиків".

1 вересня 1925 року було створено польський національний район із центром у м. Довбиш Житомирської округи, у складі 33-х сільрад Звягельського (Новоград-Волинського), Пулинського, Баранівського, Миропільського та Троянівського районів [5].

Виокремлення Польського району здійснювалося виключно командно-адміністративними методами. Ідея його створення біля кордону з Польщею як бази з розширення комуністичних ідей у сусідню польську державу належала Ф. Кону та Ю. Мархлевському. Для створення цього району протягом 1923-1925 років із Росії до Волинської губернії та Білорусії було переселено понад 30 тис. польських родин [6, с. 20]. Обраний для цієї мети Довбиський район на час утворення мав у своєму складі 96 населених пунктів із населенням 40,5 тис. осіб, серед яких – 28,3 поляків (69,8%) [6, с. 21]. У 1926 р. за висновками ЦАТК затверджується постанова 1-го Районного з'їзду Рад Довбиського району й перейменовується село "Довбиш" на "Мархлевськ" та Довбишанський район Волинської округи на – Мархлевський [7].

Погодимось із твердженням сучасних дослідників (О. Калакура, Т. Єременко) [8: 6], що створення і польського району, і польських сільрад не диктувалось об'єктивними потребами самого населення, а переслідувало ідеологічні цілі.

Основним аспектом суспільно-політичного життя в Мархлевському районі та польських сільрадах стало формування владними структурами радянських цінностей. Найліпшим методом для реалізації поставленої мети стало застосування політичних важелів, насамперед агітації та пропаганди. У місцевих (окружних, губернських, згодом обласних) органах КП(б)У цим займалася польська секція агітаційно-пропагандистського відділу, що підпорядковувалася ЦК КП(б)У. Проте справжньої підтримки серед польського населення комуністична партія не мала.

На 1925 р. у Мархлевському польському районі було всього 34 члени КП(б)У, з них: у Довбиші – 16, у Кам'яному-Броді – 16, у Мар'янівці – 2. Комсомольців у районі було дещо більше – 147 осіб, із них: євреїв – 70, українців – 39, поляків – 36 і німців – 2 [3, арк. – 39].

Значне місце у пропагандистській роботі комуністичної партії відводилось антирелігійній боротьбі. Польське населення переважно було віруючим. На території Мархлевського польського району діяло 3 костьоли (у Новому Заводі, Покостянці, Чернецькій Слободі), 4 кашлиці (у Довбиші, Кам'яному Броді, Мар'янівці та Чернецькій Слободі), 2 церкви (у Кам'яному Броді та Старому Майдані), 4 лютеранські общини (у Прутівці – 2, по одній – у Тартачці та Владиці). На всю цю кількість релігійних споруд було три попи, два ксьондзи та один пастор у Прутівці [3, арк. 39].

Зі зміцненням радянської влади посилювалася атеїстична пропаганда серед населення країни. Особливою антирелігійною войовничістю відзначався журнал

"Безвірник", у якому повідомлялося про закриття культових споруд, зменшення кількості релігійних громад та віруючих, звинувачення церковнослужителів у шпигунстві та шкідництві.

Детальніше розглянемо аспект щодо права польського населення брати участь у виборах та діяльності органів влади національних одиниць. Зазначимо, що далеко не всі громадяни України, як українці, так і представники національних меншин, могли взяти участь у виборах сільських і районних рад. Конституція УСРР позбавляла "нетрудові прошарки" населення виборчих прав. Адміністративне усунення заможних селян від діяльності в сільрадах негативно впливало на настрої населення. Це завдало шкоди виконанню господарських завдань, знижувало якісний склад сільрад. Населення, яке усувалося від участі у виборах та діяльності сільрад, перетворювалося в опозицію до радянської влади, негативно ставилося до її політики.

У перевиборчу кампанію 1924 – 1925 р. у всі сільські ради України було обрано 244.241 осіб, із них поляків – 3.527 (1,4%). У всі національні сільради 15524 членів, що складало 6,4% від загальної кількості членів сільрад України, поляків – 1.072 (6,9%) [2, арк. 35]. Активність виборців у національних сільрадах становила в середньому 54,7%. Найбільш активними були польські ради (63,5%). Щодо участі жінок у нацрадах, то в національних сільрадах вона сягала 8,9%, а в загальних – 9,3%. Максимальний відсоток був у польських і єврейських радах – 15,8%. [2, арк. 35 - 36].

У виборчій кампанії до рад значну увагу приділяли проведенню виборів у місцевостях, де проживали національні меншини. У всі виборчкоми притягувалися представники нацменшин. Проводилася низка заходів, які забезпечували проведення виборів рідною мовою. У місцях компактного проживання поляків виборчі картки видавали рідною мовою (було заготовлено 150 тис. карток). Списки виборців і позбавлених виборчих прав заповнювалися рідною мовою (не скрізь). [2, арк. 7]. Окрім того, польською мовою друкувалися стінні виборчі плакати, передвиборчі та виборчі гасла.

Таким чином, керівними органами в ході політики коренізації переслідувалася мета схилити національні меншини, зокрема й поляків, на бік радянської влади та заручитися їхньою підтримкою для утвердження тоталітарного режиму.

У процесі утвердження радянської влади, тоталітарного режиму польське населення Волині залучалося до економічного життя.

З XV з'їзду ВКП(б) у країні було взято курс на колективізацію сільського господарства. Це відбилося на долі всіх національних меншин, зокрема й поляків, більшість яких проживала в сільській місцевості. Але польське населення всіляко намагалось уникнути участі в колгоспному русі, боячись потрапити в жорна суцільної колективізації, чинило опір насильницьким діям влади. Звичайно, ті господарства, які об'єднувалися, мали суттєву підтримку з боку держави: забезпечувалися кредитами, посівними матеріалами, технікою. Зміцнюючи колективні сільські господарства, владні структури намагалися показати їх переваги над індивідуальними і збільшити масштаби колективізації в країні, що була складовою будівництва соціалізму.

20 червня 1931 р. у Житомирі проходив Всеукраїнський зліт поляків-колгоспників, де селяни-колективісти змушені були укласти всеукраїнський договір на соціалістичне змагання у збиранні врожаю, у боротьбі за суцільну колективізацію. Мархлевський район запланували повністю колективізувати не пізніше весни 1932 року [9].

Влада намагалась використовувати різні заходи, аби досягти повної колективізації, оскільки більшість селян зацікавлена була у веденні свого власного господарства.

На початок 1935 року стан колективізації в Мархлевському польському районі був майже найгіршим – 69% (Пулинському німецькому – 61,3%) [10].

Колективізація знищувала не тільки одноосібні польські господарства, але й власника, господаря на селі. Вона призвела до падіння виробництва

сільськогосподарської продукції, стала одним із чинників голоду 1932-1933 рр. У публікаціях О. Калакури наведено конкретні факти голодомору в Мархлевському польському національному районі. За його підрахунками, голодомор забрав із життя не менше 80 тис. поляків України [11].

Загалом слід зазначити, що на перших порах існування польського національного району з практичних міркувань активно здійснювалися заходи щодо розвитку продуктивних сил, технічного оснащення сільського господарства, надавалися кредити для піднесення місцевої промисловості.

Наявність на території району покладів сировини сприяла розвитку невеликих місцевих підприємств, переважно легкої та кустарної промисловості, які займалися переробкою місцевої сировини або ж продукції сільськогосподарського виробництва. Так, на території Мархлевського польського району діяли Мархлевський порцеляновий та Кам'янобрідський фаянсовий заводи, Мар'янівська та Биківська гуті. На початок 30-х років припало становлення кустарної промисловості, адже в районі була добра сировинна база (глина, пісок, кварц, торф та ін.). Крім того, у Мархлевському районі працювали 6 млинів, один тартак, цегельня, смолеварні, 6 круподерень, 7 олієнь, чавунно-ливарна майстерня [12; 13; 14].

Отже, польська національна меншина Волині прагнула зберегти національні риси та традиції господарського життя, але нашттовхнулася на політику одержавлення та шаблонізації економіки. Сільськогосподарське виробництво, особливо колгоспна його форма, не були типовими для цієї національної меншини, тому влада в такий спосіб намагалася знищити приватновласницький характер її психології. Але суперечливий характер суспільно-політичного та господарсько-економічного процесів у 20-30-ті роки сприяв роздвоєності в ставленні поляків до радянської влади. Одна частина, введена в оману цією ж владою, виконувала свій громадянський обов'язок і своєю самовідданою чесною працею формувала основу тоталітарного режиму, друга – чинила опір командно-адміністративній системі й першою стала її жертвою.

Список використаних джерел та літератури

1. Стронський Г.Й. Злет і падіння: Польський національний район в Україні в 20-30-ті роки. – Тернопіль, 1992. – С. 5-6.
2. ЦДАВО, ф. 413, оп. 1, спр. 10.
3. ЦДАВО, ф. 413, оп.1, спр. 6.
4. Черлюнчакевич Н. Національні меншості на Україні // Більшовик України. – 1926. – № 4 – 5. – С. 110.
5. ДАЖО, ф 128, оп. 1, спр. 1942, арк. 7.
6. Єременко Т.І. Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. ХХ століття (Історичні зошити Ін-ту історії України НАН України). – К., 1994. – 74 с.
7. ЦДАВО, ф. 413, оп. 1, спр. 249, арк. 180 зв.
8. Калакура О.Я. Польський національний район в Україні: уроки піднесення та падіння // Регіональна політика України: концептуальні засади, історія, перспективи. – К., 1995. – С. 295 – 298.
9. На Всеукраїнському зльоті поляків-колгоспників у Житомирі // Радянська Волинь. – 1931. – 25 червня.
10. Мац Д. На високом подьёме (О работе среди национальных меньшинств Украины) // Революция и национальности. – 1935. – № 6. – С. 57.
11. Калакура О. Архівні матеріали як джерело дослідження української полонії в 1917-1939 роках // Спеціальні галузі історичної науки: Збірник на пошану М.Я. Варшавчика. – К., 1999. – С. 175-180.
12. ДАЖО, ф.р – 326, оп. 1, спр. 230, арк. 19 – 22.

13. Василенко М. Польський національний район ім. Мархлевського // Радянська Україна. – 1930. – № 8-9. – С. 58.
14. Буценко А. Господарське й культурне будівництво серед нацменшостей УСРР // Радянська Україна. – 1928. – № 10-11. – С. 32.

SUMMARY

On the basis of the previous researches the author analyses the involvance peculiarities of the Volynian polish population in the 20-30-th years of the XX century in the political and economical life in the formation process of the soviet power the dictatorship, the collectivization and ather experiments.

Key words: *Polish national minority, korenizaciya, Volhynia, members of the komsomol, Markhlevskiy the Polish district.*

АННОТАЦИЯ

В статье, опираясь на результаты исследований предшественников, анализируются особенности вовлечения польского населения Волини в 20-30-е годы XX столетия в политическую и экономическую жизнь в процессе становления советской власти, тоталитарного режима, коллективизации и других экспериментов.

Ключевые слова: *польское национальное меньшинство, коренизация, Волинь, комсомольцы, Мархлевский польский район.*